

स्वाध्याय प्रबोध- ६ बद्धलक्षण, मुमुक्षुलक्षण, साधकनिरूपण

योगेश कुलकर्णी E-18/EMS-03
yogeshkulkarni@yahoo.com

प्रश्न १ : माणसांचे चार वर्ग

समर्थानी बद्ध, मुमुक्षु, साधक आणि सिद्ध असे चार वर्ग सांगितले आहेत.

ऐक तयांचे लक्षण | चत्वार ते कोण कोण | बद्ध मुमुक्षु साधक जाण | चौथा सिद्ध || (५-७-२)

बद्ध म्हणजे संसार रूपी मायाजालात बांधला गेलेला. मुमुक्षु म्हणजे ज्याला जीवनातील फोलपणा जाणवायला लागला असून तो मोक्षमार्गावर जाण्यासाठी जागृत झाला आहे. साधक म्हणजे ज्याने 'बद्ध'तेचा त्याग केला असून साधना करितो आहे. सिद्ध म्हणजे ज्याने साधनेने अंतरात्म्याचे स्वरूप जाणलेले आहे.

प्रश्न २ : बद्धाचा मुमुक्षु कधी होऊ शकतो

काही तीव्र अनुभव आल्याशिवाय बरेच जणांचे डोळे उघडत नाही. Life changing events. एखाद्या जवळच्या माणसाचा मृत्यू, शारीरिक-आर्थिक परिस्थिती अतिशय वाईट झाली असेल तर तेंव्हा एकंदर जीवनाविषयी निरपेक्ष भाव येतो. गौतम बुद्धांना जसे राजवाड्याबाहेरील दुःख पाहिल्यावर झाले. वैयक्तिक अनुभव एवढ्या तीव्रतेचा आला नसला तरी 'स्मशान-वैराग्याचा' अनुभव आला आहे. वैचारिक पातळीवर मात्र या सर्व जीवन-मरण चक्राचे कुतूहल आणि त्यातून फिरले जात असल्याची हतबलता जाणवत राहते. उंच पहाडावर गेल्यावर आपले खुजेपण जाणवते. आपण आणि आपले आयुष्य किती क्षणभंगुर आहे हे कळते. संसारातील दुःखे (अनुताप) आणि जाणून घेण्याची वृत्ती (आत्माज्ञानाची ओढ) याने बद्ध माणूस जागा होऊन मुमुक्षु होतो.

प्रश्न ३ : बद्धची लक्षणे

समर्थानी ५-७-३५ ते ४० या ओव्यांमध्ये बद्धतेची अनेक लक्षणे सांगितली आहेत. कंजूपणा, दांडगाई, मत्सर, परमार्थाबद्दल अज्ञान, प्रपंचात प्रचंड गोडी, असमाधान, प्रपंचात निरर्थक कष्ट, संतांची निंदा, पैशाचा व बायकोचा सतत ध्यास करणे ही लक्षणे प्रामुख्याने सांगितली आहेत.

प्रश्न ४ : साधकावस्थेतील प्राथमिक अवस्था

धारणा-ध्यान साध्य करणे अवघड आहे. त्याला अनेक वर्षांची तपश्चर्या हवी. साधक प्रथमतः जे जे सहजतेने करण्यासारखे आहे त्याने सुरुवात करितो. समर्थानी ५-९-२/४/६/७ इत्यादी ओव्यांमध्ये साधकाची प्राथमिक अवस्था सांगितली आहे. साधक स्वतःच्या अवगुणांचा त्याग करितो, संसाराचे बंधन तोडतो, सारासार विचारांचे तत्परतेने श्रवण करितो, आत्मज्ञानाचा विचार करितो, संत संगती धरतो इ.

प्रश्न ५: साधकाचे वर्णन

राजाला शत्रूशी लढाई प्रत्यक्ष-समोरासमोर करायची असते त्याला वीरता-शौर्य हवे. साधकाला मानसिक-सामाजिक शत्रूशी लढायचे असते. तेही काम सोपे नाही. त्यासही मनोनिग्रह व संयमतेचे बळ हवे. समर्थानी ५-९-३६ ते ४० या ओव्यांमध्ये साधकाचे एखाद्या वीरपुरुषाच्या पराक्रमासारखे वर्णन केले आहे.

- कुलाभिमानासी सांडिले | लोकलाजेस लाजविले | परमार्थास माजविले विरक्तीबळे || (५-९-३६)
- अविद्येपासून फडकला | प्रपंचापासून निष्ठला | लोभाचे हातीचा गेला | अकस्मात || (५-९-३७)
- थोरपणासि पडिले | वैभवासी लिखाडीले | महत्वासि झिंजाडीले | विरक्तीबळे || (५-९-३८)
- भेदाचा मडवा मोडीला | अहंकार सोडूनी पाडीला | पाई करून आपटिला | संदेह शत्रू || (५-९-३९)
- विकल्पाचा केला वधू | थापे मारिला भवसिंधु | सकळ भूतांचा विरोधू | तोडूनी टाकीला || (५-९-४०)